

ПЕРЕКЛАД І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

*Андрієнко Т. П.,
Семененко А. М.
Київський університет туризму,
економіки і права*

СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ТУРИЗМУ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ВІДПОВІДНОСТІ

Стиль наукової прози має визначений статус та значні традиції розвитку і характеризується рядом ознак, найважливішою з яких визнається наявність термінології, що відображає специфічні поняття даної галузі у їх системному взаємозв'язку [1]. Термінологічний апарат є своєрідним тезаурусом дисципліни, він відображає розмежування наукових понять, зв'язки дисципліни з іншими галузями знання; разом з розвитком науки термінологічний апарат зазнає процесів змін, диференціації та інтеграції.

Термінологічний апарат нової галузі наукових досліджень, яка формується зараз у специфічну теорію туризму, може дати фактичний матеріал для спостереження процесу становлення термінології, вибору термінів, уточнення наукових понять. Про відсутність єдності термінології свідчить навіть невизначеність назви нової дисципліни: туризмологія [2] (tourismology), туурологія, туристика [3] і т.д.

Формування нової галузі знання створює необхідність наукового опису її термінології. Нагальна потреба здійснення перекладу наукових праць, урядових та міжнародних документів, навчальної літератури з туризму свідчить про необхідність встановлення перекладацьких еквівалентів туристської термінології. Таким чином, наукове завдання цього дослідження – опис основних тенденцій формування термінології туризму, способів термінотворення, сучасного стану термінологічної системи, а також міжмовних відповідників цієї термінології – підпорядковане завданням як науково-теоретичної, так і суто практичної діяльності.

Термін визначається як слово або словосполучення, яке називає спеціалізоване наукове поняття та відноситься до певної галузі науки або техніки [4]. Наявність термінів певної наукової галузі є специфічною характеристикою наукового стилю та служить підставою для розпізнавання стилю та підстилю тексту при перекладі.

Характеристиками терміна вважаються моносемантичність, деємоційність, десинонімічність та обмеженість сфери вживання [5]. Внаслідок моносемантичності та десинонімічності, терміни вважаються еквівалентними мовними одиницями, що мають точні еквівалентні відповідники у різних мовах [6]. Розроблена характеристика терміна є орієнтиром для авторів, які вводять нові терміни у науковий обіг.

Однак практичний аналіз термінології виявляє наявність не лише полісемії, але й омонімії, а також синонімії термінів. Наведемо приклади полісемії (1), омонімії (2) та синонімії (3) термінів з галузі лінгвістики:

(1) литота: 1) образное выражение, содержащее непомерное преуменьшение размера, силы, значения и т.д.; 2) Стилистическая фигура, заключающаяся в определении какого-либо понятия или предмета путем отрицания противоположного [4, 121].

(2) морфология – наука о форме и строении организмов. **Морфология в языкознании:** 1) часть языковой системы, объединяющая слова как носители грамматических значений, их грамматические классы, законы их существования и формообразования; 2) раздел грамматики, изучающий эту часть языковой системы [7, 832].

(3) мелодическое ударение – то же, что музыкальное ударение [4, 125].

Безумовно, полісемія, омонімія та синонімія термінів може виникати внаслідок дії різних історичних факторів, наукових тенденцій та парадигм. Можливо, таке становище є навіть неминучим в гуманітарних науках. В. А. Гуторов робить цікаве та науково цінне спостереження щодо того, що у філологічних науках існує не єдиний континуум наукової думки, а окремі, хоча і частково співпадаючі наукові парадигми, пов'язані з діяльністю видатних науковців, кожна з яких створює власну метафоричну понятійно-термінологічну систему. Автор концепції пояснює таке становище об'єктивною природою людського знання: "Существование самодостаточных парадигм в филологическом знании метафизической философской направленности предопределено объективной природой знания как формы человеческого самосознания" [8, 164].

Неоднозначність термінології, наявність різних термінів для найменування одного поняття не є виключно характеристикою філології та, ширше, гуманітарного знання. Практика мовленнєвої взаємодії та перекладу у сфері туризму виявляє наявність багатозначних термінів, наприклад:

ТУРИЗМ НАЦІОНАЛЬНИЙ –

Стан та розвиток туризму в межах національних кордонів (внутрішній туризм).

Питома вага туризму в національній економіці у сфері надання невиробничих послуг;

Система координації та співробітництва державних, громадських і господарських організацій у сфері національної туристської політики [9, 140].

Виявляються також синоніми (наприклад: *сільський туризм – зелений туризм – агротуризм* [10, 121]). Таке становище ускладнює взаєморозуміння при спілкуванні та перекладі і може стати суттєвою перешкодою для здійснення наукової комунікації у сфері туризму.

Така інтернаціональна галузь, як туризм потребує постійної міжмовної та міжкультурної взаємодії. На практичному рівні все більш розповсюдженими стають міжнародні контакти, які потребують міжмовного обміну та перекладацького забезпечення. Проте наявність багатозначності та синонімії призводить до існування варіативної, а не еквівалентної міжмовної відповідності термінів. Завдання перекладу ускладнюється тим, що деякі туристські об'єкти є унікальними і не можуть мати назв-відповідників в інших мовах. Це дослідження є спробою систематичного опису (1) основних тематичних груп термінології туризму, (2) пояснення походження термінологічної системи, основних тенденцій її розвитку, факторів, що впливають на вибір терміну у випадку наявності синонімічних варіантів, (3) виявлення наявних термінологічних еквівалентів в українській, російській, англійській, французькій мовах, а також способів перекладу за відсутності міжмовних еквівалентів.

Дослідження проводилось на матеріалі різних за тематичною віднесеністю термінів, вживаних у таких сферах, як готельне господарство, екскурсійне обслуговування, ресторанний сервіс та ін., загальною кількістю 1200 слів. Джерелами фактичного матеріалу

послужили термінологічні словники (в тому числі комп'ютерні) та тексти наукового та офіційно-ділового стилів за туристичною тематикою.

За результатами проведеного дослідження можна констатувати наявність певних закономірностей у створенні туристичної термінології, які дещо відрізняються для різних тематичних груп. З огляду на неоднорідність туристської галузі, розподіл лексичних одиниць за тематичними групами здійснювався за таким екстралінгвістичним критерієм, як сфера вживання певного терміна. Таким чином, тематичні групи лексики було виділено відповідно до галузей туризму. Основними тематичними групами ми вважаємо такі:

“готельне господарство” (наприклад: *номер* – англ. *room*, фр. *chambre*; *мотель* – англ. *motel*, фр. *motel*; *порт'є* – англ. *porter*, фр. *portier*; *хол* – англ. *lounge, hall, rest room*, фр. *hall*; *готель, що надає сніданок* – англ. *bed and breakfast*, фр. *hôtel (petit déjeuner compris)* та ін.);

“транспортні послуги” (наприклад: *трансфер* – англ. *transfer*, фр. *transfèrement*; *візит* – англ. *visit*, фр. *visite*; *прибуття* – англ. *arrival*, фр. *arrivée*; *турдиректор* – англ. *tour director*, фр. *tour directeur*; *в'їзний туризм / виїзний туризм* – англ. *inbound tourism / outbound tourism*, фр. *tourisme d'entrée / de sortie*);

“екскурсійне обслуговування” (наприклад: *маршрут* – англ. *itinerary*, фр. *itinéraire*; *гід / екскурсовод* – англ. *guide*, фр. *guide*);

“ресторанний сервіс” (наприклад: *офіціант* – англ. *waiter*, фр. *garçon*; *табль д'от* – англ. *table d'hôte*, фр. *table d'hôte*; *холодна закуска* – англ. *hors-d'oeuvre*, фр. *hors-d'oeuvre*).

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про наявність певних способів поповнення та тенденцій розвитку терміносистеми туризму, зокрема, в українській мові. Серед способів термінотворення слід відзначити, насамперед, запозичення.

Інтернаціональний характер галузі та активна міжмовна взаємодія в галузі туризму призводять до активного запозичення термінів шляхом транскрипції / транслітерації (*інклюзивний* – *inclusive*), калькування (*культурний туризм* – *cultural tourism*). Розширення спектру туристичних послуг за рахунок використання міжнародного досвіду спричинило необхідність узгодження цілого ряду нових термінів. Поширеним способом вдосконалення термінологічного апарату є запозичення термінів, здебільшого з англійської мови. Так, англійські терміни *timeshare*, *duplex*, *penthouse*, *motel* отримали відповідники в українському вжитку *таймшер*, *дуплекс*, *пентхаус*, *мотель*. Цікаво, що у Франції, де існує державна політика на захист мови від невмотивованих запозичень, однослівного відповідника терміна *таймшер* не існує. Перевага надається пояснюючому перекладу *maison en multipropriété*. У випадку запозичення ряду термінологічних словосполучень, що складаються з двох іменників, перший з них, що виконує функцію означення, перекладається українською мовою за допомогою прикметника, що є притаманним для граматичної будови української мови, як і інших переважно синтетичних мов. Наприклад, англійське *theme park* отримало український відповідник *тематичний парк*.

Запозичення термінів шляхом транскрипції або транслітерації є традиційним для термінології ресторанного сервісу, зокрема, назв страв та вин (*а ля карт* – англ. *a la carte menu*, фр. *à la carte*; *табль д'от* – англ. *table d'hôte*, фр. *table d'hôte*; *анеритив* – англ. *aperitif*, фр. *apéritif*; *дижестив* – англ. *digestif*, фр. *digestif*).

Останнім часом діяльність туристичних агенцій, що пропонують послуги споживачам відповідно до міжнародних стандартів, стала каталізатором розширення термінологічного апарату екскурсійного туристичного бізнесу (тематична група “екскурсійне обслуговування”). Різноманітні види пропонованих послуг означаються, зокрема, за допомогою прямих запозичень, наприклад, *інклюзив-тур*, *інсентив-тур* (з

англійської *inclusive tour, incentive tour*). Знову ж таки, у Франції перевагу було надано не безпосереднім запозиченням, а калькам, або пояснюючому перекладу: *voyage tout compris* та *voyage de stimulation*. Українське термінотворення пішло аналогічним шляхом у випадку інших видів туристичних послуг, наприклад, термінологічне словосполучення *ознайомлювальний тур* є калькою з англійського *familiarization tour* або *fam tour*).

Особливістю запозичення термінів туризму є те, що у переважній більшості випадків термін запозичується разом із запозиченням поняття і денотату (відповідного об'єкту, послуги, тощо). Запозичення призводить до існування в українській мові інтернаціоналізмів, які наявні у всіх тематичних групах термінології туризму. Наприклад, *готельєр* (англ. *hotelier*, фр. *hôtelier*), *шалє* (англ. *chalet*, фр. *chalet*), *чартер* (англ. *charter*, фр. *charter*), *круїз* (англ. *cruise*, фр. *croisière*), *студія* (англ. *studio*, фр. *studio*), *консьєрж* (англ. *concierge*, фр. *concièrge*), *менпдомель* (англ. *maitre-d'hotel*, фр. *maitre d'hôtel*), *аквізиція* (англ. *acquisition*, фр. *acquisition*). У такому разі виникає еквівалентна відповідність термінів у вихідній та цільовій мовах. Інтернаціоналізація термінології, з одного боку, полегшує процес міжмовної комунікації у професійній та науковій сферах, а з іншого, – сприяє стандартизації термінологічних значень та уніфікації термінології.

Поширеним способом творення термінів туризму в українській мові є термінологізація нейтральних слів та словосполучень, наприклад: *подорож, маршрут, пам'ятка*. Основою процесу термінологізації є переосмислення з конкретизацією значення [11], при чому, якщо загальноживане значення може варіювати залежно від контексту вживання, термінологізоване значення прагне стабільності та однозначності. При цьому можлива зміна морфологічної парадигми слова, наприклад, виникнення форми множини у слова, яке в загальному значенні не мало кількісної диференціації: “*кількість прибуттів*”...

Такий спосіб термінотворення як термінологізація словосполучень можна вважати інтернаціональним, характерним для теорії туризму в різних мовах, наприклад: англ. *traveller's cheques, front desk, green tourism*. У термінологічних словосполученнях відбувається переосмислення, внаслідок якого один або обидва з компонентів втрачають своє значення.

За відсутності міжмовних еквівалентів ще одним можливим способом термінотворення є пояснюючий переклад. Наприклад, англійське *single room* відповідає українському *номер на одного, twin room – номер на двох з окремими ліжками, double room – номер на двох з одним ліжком на двох*. Відсутність міжмовних еквівалентів досить характерна для термінології готельного господарства, що пояснюється значними розбіжностями у побутовому устрої різних країн.

Подекуди класифікація служб та послуг, характерна для країн Західної Європи та США була відмінною від реалій України. В наш час більш близьке спілкування професіоналів індустрії гостинності вимагає наявності загальноприйнятого перекладу певних специфічних термінів. Тому, скажімо, сектори готельного обслуговування *front-of-the-house (front-desk)* та *back-of-the-house (back-desk)* передаються за допомогою описового перекладу: “*обслуговування, безпосередньо пов'язане з контактуванням з гостями*”, та “*обслуговування, опосередковано пов'язане з контактом з гостями*”.

Складність та багатоаспектність процесу формування системи термінів призводить до асиметрії термінологічних одиниць (див. [12, 49]), тобто неоднозначної відповідності між формою та змістом. Проявами асиметрії у терміносистемі туристичної науки є синонімія та багатозначність термінів.

Тенденція компресії веде до утворення складних термінів шляхом словоскладання, при чому такий термін є еквівалентом термінологічного словосполучення: *ecotourism* – *екотуризм, екологічний туризм*. Існування паралельних варіантів є причиною синонімії у системі термінів туризму і створює проблему переважного вживання того чи іншого синоніма при перекладі. Серед термінів туризму наявні також синоніми з різними стилістичними характеристиками, наприклад: загальноновживане / професійне (*a la carte menu* – *порційне меню / а ля карт*; *tour director* – *керівник групи / турдиректор*).

Синонімія термінів туризму, на наш погляд, пояснюється тим, що терміносистема знаходиться в стадії становлення, існуючі терміни витісняються новими, які з певних причин вважаються більш вдалим або зручними. Так, наприклад, більший за обсягом термін “*кількість туристів, які прибули*” [10] співіснує з еквівалентним за змістом терміном “*прибуття*”. Останньому терміну надається перевага також з тієї причини, що він є еквівалентним відповідником англ. “*arrival – arrivals*” (фр. *arrivée – arrivées*).

Причиною існування термінологічних синонімів може бути запозичення з різних мов, зокрема в різні часові періоди. Цікавим є факт існування термінологічних синонімів, що з’явилися в українській мові саме завдяки більш ранньому запозиченню з французької та пізнішому запозиченню з англійської мови, у сфері готельної справи відповідно до включення харчування до ціни послуг. Наприклад: *American plan – pension complète* – *американський план, повний пансіон*; *modified American plan – demi-pension* – *модифікований американський план, напів-пансіон*.

Існують також і приклади багатозначності в термінологічному апараті сфери туризму. Наприклад, термін *реєстрація* може мати такі значення: 1) служба прийому гостей у готелі (відповідник англійського *reception* та французького *réception*); 2) оформлення документів при влаштуванні на проживання в готелі (відповідник англійського *check-in* та французького *enregistrement*); 3) оформлення документів при виїзді з готелю (відповідник англійського *check-out* та французького *enregistrement*). Прикладів омонімії у межах термінологічної системи туризму нами не виявлено, але існує міжгалузєва омонімія, коли, в наслідок метафоричного розвитку значення, одне й те саме загальноновживане слово набуває різного термінологічного змісту в різних науках, наприклад: *reception* (у туризмі) – 1. *реєстрація*; 2. *рецепція / черговий адміністратор*; *reception* (радіо, тел.) – *прийм.*

Проведене дослідження свідчить про те, що термінологічний апарат туризму охоплює кілька тематичних груп, які відповідають різним галузям туристичної діяльності. В українській мові є туристичні терміни як запозичені, так і первинні, які створені в основному шляхом термінологізації нейтральних слів та вільних словосполучень, причому більшість запозичень спостерігається в термінології готельного та ресторанного сервісу, що пов’язано з екстралінгвістичними чинниками.

Термінологія туризму знаходиться в стадії активного розвитку. Основними тенденціями її розвитку є інтернаціоналізація термінів та уточнення термінологічних значень. Основними способами творення туристичних термінів є запозичення (транскрипція, транслітерація, калька) та термінологізація нейтральних слів. Розбіжність реалій у різних національних культурах, побуті та туристському господарстві створює неповну відповідність терміносистем у різних мовах та проблеми перекладу термінології, які вирішуються шляхом пояснювального перекладу та підбору аналогів.

Асиметрія термінів (полісемія та омонімія) створює варіативну перекладацьку відповідність, явище, яке значно ускладнює процес перекладу та може бути причиною неадекватності перекладу, часткової чи повної втрати смислу, різних перекладацьких помилок. Необхідна уніфікація термінологічної системи туризму в українській мові та

вироблення регулярних перекладацьких відповідностей. Вирішення цієї проблеми потребує об'єднаних зусиль лінгвістів-теоретиків та практичних перекладачів, працівників сфери туризму та наукових представників цієї галузі.

Уніфікації термінології туризму (усталеність термінології – необхідна умова інтеграції низки наукових досліджень в єдину галузь) сприяло створення спеціальних термінологічних словників. На нинішній момент створено україномовні словники туристичної термінології навчально-енциклопедичного характеру. Прикладом такого словника може служити “Туристський словник-довідник” [9], який не лише дає пояснення термінів, але й містить стислу характеристику основних понять та об’єктів туристської діяльності, відомості про туристські центри, тощо. Такі словники сприяють створенню єдиної системи понять та метамови нової наукової дисципліни. Практична перекладацька діяльність зумовлює потребу в якісних двомовних та багатомовних перекладацьких словниках, яких, за винятком досить обмежених за обсягом перекладацьких Інтернет-словників, ще не створено.

Таким чином, до перспектив цього дослідження ми відносимо як суто теоретичні лінгвістичні пошуки, зокрема, розроблення принципів опису термінологічних значень, дослідження словотворчих моделей, характерних для термінології туризму, виявлення чинників, що зумовлюють перекладацький вибір, так і практичну діяльність, наприклад, виявлення еквівалентних та варіативних відповідників термінології туризму в іноземних мовах, укладення двомовних та багатомовних перекладацьких словників, глосаріїв, навчальних посібників.

Використана література:

1. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К.: Вища школа, 1991. – 272 с.
2. *Перро С., Оернер Ж.М.* Необходимость “туризмологии” // *Наукові записки КІТЕП.* – Вип. 1. – 2001. – С. 73-78.
3. *Зорин И.В., Квартальнов В.А.* Энциклопедия туризма: Справочник. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 368 с.
4. *Розенталь Д.Э., Теленкова М.А.* Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
5. *Литвиненко О.А.* До генези теорії про терміни // *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Другі Каразинські читання: два століття Харківської лінгвістичної школи”* – Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – С. 75-76.
6. *Журавлева Т.А.* Особливості перекладу з англійської мови на українську. – Донецьк, 1997. – 80 с.
7. *Советский энциклопедический словарь.* – М.: Сов. энциклопедия, 1984.
8. *Гуторов В.А.* К определению научного филологического дискурса // *Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Каразіна.* – 2002. – № 567. – С. 163-170.
9. *Федорченко В.К., Мініч І.М.* Туристський словник-довідник: Навч. посіб. – Київ: Дніпро, 2000. – 155 с.
10. *Федорченко В.К., Дьорова Т.А.* Історія туризму в Україні: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2002. – 195 с.
11. *Стернин И.А.* Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 162 с.
12. *Циткина Ф.А.* Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). – Львов: Вища школа, 1988. – 153 с.